Kodifikace adjektiv odvozených od jmen českých obcí zakončených na konsonant + *-ky*, *-ka*, *-ko* [1]

Barbora MARTINKOVIČOVÁ | Ústav pro jazyk český AV ČR

Codification of adjectives derived from names of Czech municipalities ending with a consonant + *-ky*, *-ka*, *-ko*

The article discusses the process of codification of oikonyms in the Internet Language Reference Book. It focuses on the use of corpus data, which have not been taken into consideration yet. The example of the adjectives derived from the oikonyms ended by a consonant and the suffix *-ky*, *-ka*, or *-ko* is used to verify the assumption that central onomastic phenomena can be studied on the basis of corpus data well. It is shown that the the present investigation of the frequent adjectives enables more precise statements regarding the distribution of changes in the base of the adjective. The new findings can also be applied to less frequent adjectives.

Key words: codification, corpus, deoikonymic adjectives, norm, usage

Klíčová slova: deoikonymická adjektiva, kodifikace, korpus, norma, úzus

1 Úvod

Od roku 2016 spolupracoval Ústav pro jazyk český AV ČR (ÚJČ) s Českým úřadem zeměměřickým a katastrálním (ČÚZK) na sjednocení morfologických a slovotvorných údajů uváděných u jmen českých obcí v databázích obou institucí. Na jedné straně se jedná zejména o elektronicky dostupný Registr územní identifikace adres a nemovitostí (RÚIAN), z nějž jsou vybraná data pravidelně publikována též v tištěných názvoslovných seznamech, naposledy jako Geografická jména České republiky (Martínek – Rybová, 2016), na druhé straně jde o Internetovou jazykovou příručku (IJP). Úkolem autorů IJP, kterým byl ze strany ČÚZK poskytnut aktuální úplný seznam obcí ČR, byla přitom lingvistická revize zmíněných údajů. V první řadě proběhla systematická kontrola jmen obcí, která IJP již obsahovala, protože se zpracování těchto jmen mezi různými autory v některých detailech odlišovalo. Po této kontrole vedoucí ke sjednocení zpracování jmen obcí v samotné IJP byly do příručky doplněny chybějící názvy obcí. Systematická práce s úplným souborem jmen českých obcí ukázala některé mezery a nedostatky v dosavadním popisu

[1] Příspěvek vznikl v rámci infrastrukturního projektu MŠMT *LINDAT/CLARIN – Jazyková výzkumná infrastruktura v České republice* (LM2015071). Oběma anonymním recenzentům i redakci děkuji za mnoho podnětných připomínek.

morfologických a slovotvorných vlastností oikonym a potažmo v jejich kodifikaci, kterými se autoři IJP museli zabývat a hledat řešení, jak se s nimi vyrovnat.

Následující stať se soustředí na jednu z problematických oblastí, v níž došlo ve srovnání s předchozím stavem k většímu množství změn. Konkrétně jde o deoikonymická adjektiva odvozená od jmen zakončených na konsonant + *-ky*, *-ka*, *-ko*, u nichž nastávají různé změny v základu jména (typ *Baška – bašský*, *bašecký*). Tomuto typu adjektiv se dosavadní literatura věnuje jen okrajově a mnohé kodifikované podoby adjektiv neodpovídají jejich užívání v současném úzu.

Cílem příspěvku je upřesnění dosavadních poznatků o distribuci variant, jež může pomoci při rozhodování o zachycení variant v konkrétních případech, zejm. u nedostatečně doložených adjektiv. Zvláštní pozornost je věnována práci s korpusovými daty, která dosud při kodifikaci deoikonymických adjektiv nebyla (a v případě starších zdrojů ani nemohla být) využívána. Příspěvek si všímá limitů korpusového šetření ve vztahu k derivátům oikonym a možností, jak se s těmito limity vyrovnat.

Struktura příspěvku je následující. V oddíle 2 je popis tvorby deoikonymických adjektiv zasazen do kontextu problematiky kodifikace. Ve shodě s příspěvky starších autorů je vysvětleno, proč by kodifikace neměla zachycovat tato adjektiva pouze na základě úzu a jakou roli zde hrají systémová pravidla obecně i u sledované skupiny adjektiv. Oddíl 3 se věnuje dosavadnímu popisu adjektiv odvozených od jmen zakončených na konsonant + *-ky*, *-ka*, *-ko*, zejména popisu distribuce jejich variant, v teoreticky zaměřených textech i příručkách slovníkového typu. Z podrobnějšího studia těchto příruček vyplývá, že je sledovanému typu adjektiv věnována poměrně malá pozornost, dosavadní publikace navíc některé okrajové podtypy zcela opomíjejí nebo popisují nedostatečným způsobem. V následujícím oddíle 4 je představeno, jak mohou být při kodifikaci deoikonymických adjektiv využívána korpusová data, včetně případů velmi málo doložených adjektiv. Jednotlivé pododdíly 4.1–4.2 pak popisují průběh samotné analýzy i její výsledky. Hlavní zjištění, která upřesňují dosavadní popis sledovaných adjektiv a současně mají praktické uplatnění při revizi a doplnění jmen v IJP, jsou pak shrnuta v závěru článku (odd. 5).

2 Kritéria kodifikace deoikonymických adjektiv

Při revizi a doplnění deoikonymických adjektiv (stejně jako údajů nepřímých pádů jmen)[2] přihlížejí autoři IJP ke starší kodifikaci, zejména k publikaci A. Polívkové (2007), která obsahuje téměř úplný seznam jmen českých obcí včetně morfologické informace[3] a jež podala „první zevrubnější soupis podob majících statut [!] spisov-

[2] Základní podoba jména obce v prvním pádu nepodléhá kodifikaci, nýbrž standardizaci. To znamená, že je dána zákonnými požadavky.

[3] Důsledně jsou zde uváděny genitivy jmen, výběrově i potenciálně problematické tvary dativů, lokálů a instrumentálů.

nosti“ (Šrámek, 1986, s. 198).[4] Neproblematičnost uvedených tvarů a derivátů autoři IJP současně ověřují zjišťováním úzu. Narážejí přitom na problém absence výskytu některých jmen mimo určité území, na němž ovšem převládá místní úzus, který se v nemalém počtu případů od kodifikovaných podob značně odlišuje (srov. např. *lidečský–lidečkovský*). Potvrzuje se navíc platnost Šrámkova (1986, s. 198) postřehu, že se u přídavných jmen od pojmenování společensky nevýznamných nebo méně známých lokalit místní úzus prosazuje zvláště houževnatě. Vyvstává tak otázka, jak se s tímto rozporem při kodifikaci adjektiv v IJP[5] vyrovnat.

Na tuto otázku hledali odpověď lingvisté již ve 30. letech 20. století v debatách, které se týkaly konkurence adjektiv typu *vsatský* vs. *vsetínský*, *pardubský* vs. *pardubický* či *jistebský* vs. *jistebnický* (shrnutí podávají např. Šmilauer, 1956; Šrámek, 1986; Polívková, 2007). Výsledkem těchto debat (vedených často na stránkách Naší řeči) byla shoda na nutnosti žádat co největší korespondenci mezi základním jménem a odvozeným jménem přídavným (Šmilauer, 1956, s. 188).[6] Na tomto závěru je podle mého názoru rozumné trvat i dnes, protože jen tak mohou odvozená adjektiva naplňovat požadavek jednoznačnosti (ačkoliv se homonymii nelze vyhnout absolutně; srov. Polívková, 2007, s. 39), a tím přispívat k hladkému průběhu komunikace.[7]

Při zpracování deoikonymických adjektiv v IJP je tak úzus zohledněn pouze do té míry, pokud nepřekračuje hranice uvedeného požadavku. Nejsou zachycovány

---

[4] Dosavadní slovníky (SSJČ; SSČ) a Pravidla českého pravopisu (PČP) obsahují jen velmi omezený počet zeměpisných jmen. Toponomastické lexikony (Profous – Svoboda, 1947–1960; Hosák – Šrámek, 1970–1980) zahrnují převážnou většinu současných jmen obcí, ale morfologické a slovotvorné údaje zachycují výběrově, a to navíc jen jejich lidovou (nářeční) podobu. Úplný seznam jmen českých obcí obsahuje Statistický lexikon obcí České republiky (2013), morfologické a slovotvorné údaje v něm však scházejí. Pouze ve starším vydání lexikonu – Statistickém lexikonu obcí ČSSR (1974) je výběrově zachyceno číslo u jmen zakončených na *-ice* (např. *Semechnice*, *Stříbrnice*).

[5] Ačkoliv není IJP samotnými autory deklarována jako kodifikační příručka, většina uživatelů ji za kodifikační považuje (srov. také Sojka, 2019).

[6] Tato shoda uplatňovaná v kodifikačních příručkách se ovšem týká především formálních textů, které mají nadlokální dosah (srov. Šmilauer, 1939, s. 108).

[7] Otázka noremnosti těchto adjektiv je složitá, na tomto místě k ní připojuji jen několik stručných poznámek: Noremnost (jazyková správnost) chápaná jako ne/shoda s jazykovým pravidlem, jak ho sdílejí členové jazykového společenství (Beneš, 2019), se u jmen obcí často uplatňuje pouze lokálně. Adjektiva odvozená od názvů méně významných obcí se užívají jen v prostorově omezeném prostředí, kde se tak utváří jejich norma v mnoha případech ovlivněná místním nářečím. Pokud by existovala celospolečensky sdílená norma užívání těchto adjektiv, byla by s největší pravděpodobností založena na naučených pravidlech (osvojených např. ve škole). Do hry by se tak ovšem dostala kritéria, jejichž možnosti uplatnění Beneš (2019) relativizuje – kritérium jazykového systému, příp. kritérium územní akceptovatelnosti jazykového prostředku. Je však pochybné, zda lze vůbec tvrdit, že uživatelé jazyka nějaká závazná pravidla lokálně neomezeného užívání zmíněných deoikonymických adjektiv sdílejí. Mohlo by se zdát, že tato poznámka popírá výše uvedený princip kodifikace, ovšem i přes složitost (a určitou nejednoznačnost) vztahu normy deoikonymických adjektiv ke kodifikaci považuji za užitečné (právě z hlediska bezproblémové komunikace) pravidla pro celospolečenské užívání těchto adjektiv stanovit.

například podoby adjektiv *komenský* (vztahující se ke *Komňa*) či *hornopěnenský* (vztahující se k *Horní Pěna*), ačkoliv z místního úzu pronikají i do širšího diskurzu. V prvním případě dochází k oblastní změně *ň* > *n*. V případě druhém se v místním úzu udržuje starší podoba, která snad vychází z dřívějšího názvu obce *Horní Pěnná*.[8] Pro uživatele jazyka ze vzdálenějších oblastí je však motivace změny v základu odvozených adjektiv neprůhledná a podoba jména, od něhož byla odvozena, nerekonstruovatelná. U deoikonymických adjektiv ze jmen zakončených na konsonant + *-ky*, *-ka*, *-ko* jsou z hlediska uvedeného požadavku přípustné dublety. Například u jména obce *Baška* jsou tak při zpracování v IJP zvažovány varianty adjektiva *bašský* a *bašecký*. V (místním) úzu se lze navíc běžně setkat též s podobami *bašťanský* a *baštecký*, od kterých však nelze zpětně určit podobu jména, proto je autoři IJP nezohledňují.

3 Adjektiva odvozená od oikonym zakončených na konsonant + *-ky*, *-ka*, *-ko*

Na adjektiva odvozená od oikonym zakončených na konsonant + *-ky*, *-ka*, *-ko* shodně upozorňují Šmilauer (1956) a Polívková (2007). Základ zeměpisného jména zakončeného na konsonant + *-ky*, *-ka*, *-ko* se vždy mění. V některých případech dochází k jeho rozšíření vkladným *e* za současné alternace *k* v *c*, které splývá se *s* v příponě *-sk*/*ý*, např. *Pečky – pečecký* (Šmilauer, 1956, s. 187). Jindy je naopak *k* ze základu odsunuto, např. *Jevíčko – jevíčský*. Z této skupiny oba uvedení autoři vyjímají jména, jejichž základ končí na *-sk-* či variantu *-ck-* (např. *Žabovřesky*, *Benecko*).[9]

Šmilauer (1956) i Polívková (2007) se o odvozování od jmen zakončených na konsonant + *-ky*, *-ka*, *-ko* zmiňují v podkapitole věnované odsouvání koncových souhlásek základu. Konstatují, že toto odsouvání nemá rozsah přesně vymezen, a uvádějí několik faktorů, které mohou distribuci variant ovlivňovat. Polívková (2007, s. 37) zmiňuje potřebu rozlišovat slova základní a zdrobnělá (např. *Lhota – lhotský*, *Lhotka – lhotecký*), Šmilauer (1956, s. 202), jenž se zabývá též jmény cizího původu, vedle toho poukazuje i na snahu neredukovat u kratších slov základ či na častou nejasnost, jde-li skutečně o příponu. Navíc uvádí, že se odsouvání týká především slovanské přípony *-k*/*a* (substantivizující, zdrobňující).

Při podrobnějším zaměření na adjektiva uvedená ve slovníkové části publikace Polívkové (2007) jsem zjistila, že se lze s variantním odvozováním adjektiv setkat

[8] Dodejme však, že i od názvu obce *Horní Pěnná* by měl být náležitý tvar *hornopěnský*, srov. např. *Jablonná – jablonský*, *Hostinné – hostinský* apod.

[9] Podle nich se v takových případech adjektivum odvozuje pouhým připojením *-ý* k základu jména (*Žabovřesky – žabovřesk-ý*). Sama Polívková však ve slovníkové části své publikace uvádí několik jmen a od nich odvozených adjektiv, která tomuto pravidlu odporují (např. *Sovolusky – sovolusecký*, *Vísky – vísecký*). Vedle těchto se navíc lze setkat i se jmény, jejichž základ je při odvozování adjektiv rozšířen o jinou hláskovou skupinu (např. *Pecka – peckovský*, *Blansko – blanenský*). Z toho důvodu se touto skupinou jmen v analýze nezabývám.

i u jmen zakončených na konsonant + *-ek* (srov. *Chlumek – chlumecký*, ale *Bednáreček – bednárečský*). V prvním případě nedochází k rozšíření základu vkladným *e*, pouze k alternaci *k* v *c*. V druhém případě se naopak neodsouvá pouhé koncové *-k*, ale celá skupina *-ek*. Těmto případům není ve výkladu o změnách základu ani v jednom příspěvku týkajícím se oikonym věnováno místo. Odsouvání skupiny *-ek* je však jednak popsáno u apelativ (srov. např. *pacholek – pacholský*; viz MČ1, s. 361) a jednak jej v souvislosti s odvozováním adjektiv od anoikonym zmiňuje Štěpán (2009, s. 201) s odkazem na příspěvek K. Fice (1983), který je dává do souvislosti s tvořením detoponymických adjektiv v moravských nářečích. K odsouvání skupiny *-ek* však dochází i u jmen z oblasti Čech, proto je považuji též za náležitý způsob odvozování deoikonymických adjektiv.[10]

4 Využití korpusových dat při kodifikaci sledované skupiny adjektiv

Jak již bylo výše řečeno, korpusová data při kodifikaci derivátů ani tvarů nepřímých pádů oikonym v českém prostředí dosud využívána nebyla. Využití databází korpusových dat, konkrétně databází SYN Českého národního korpusu pro výzkum morfologie oikonym je ovšem možno ilustrovat na příkladech příspěvků Tuškové (2011) a Šimandla (2012).

Zatímco Tušková (2011) se ve svém příspěvku zaměřuje na deklinaci femininních oikonym, Šimandl (2012) se (mimo jiné) věnuje deklinaci pomnožných jmen zakončených na *-y*. Oba autoři přitom narážejí na limity výzkumu propriálního tvarosloví v korpusech, jež jsou primárně založeny na apelativní slovní zásobě. Šimandl (2012) upozorňuje na chybovost korpusových dat a nedoloženost určitých, zejména periferních jevů. Tušková (2011) vedle toho zmiňuje problém reprezentativnosti (většina dokladů se nachází v publicistice) a homonymie (jež souvisí s transonymizací). Vyslovuje přitom přesvědčení, že by měly být sestavovány korpusy zaměřené na propriální slovní zásobu s odlišnou skladbou textů či tagováním.[11] Závěrem obou prací je, že prostřednictvím korpusových dat lze dobře zkoumat jevy centrální, na jejichž základě je možné modelovat základní systémové jevy a zachytit současné tendence.

---

[10] Protože se tato skupina adjektiv chová podobně, nikoliv však totožně jako sledovaná skupina adjektiv, do statistického korpusového šetření ji nezahrnuji.

[11] Tento požadavek do jisté míry naplňuje korpus GEOGRAF, nyní již ve verzi 2, jenž obsahuje texty se zvýšeným výskytem toponym (více o korpusu GEOGRAF v2 viz u Pličkové (2018)). Tento korpus, který by bylo vhodné využít i při revizi morfologických a slovotvorných údajů oikonym v IJP, je ovšem dostupný pouze uživatelům s přihlašovacími údaji k aplikaci Sketch Engine (v době vzniku příspěvku mi nebyl korpus GEOGRAF znám a přihlašovacími údaji k aplikaci Sketch Engine nedisponuji). Vzhledem ke zvýšenému výskytu toponym a potažmo jejich derivátů v publicistických textech, se nabízí pracovat s mediálními archivy, např. Newton media, které však také běžně dostupné nebývají.

Při kodifikaci adjektiv v IJP odvozených od oikonym zakončených na konsonant + *-ky*, *-ka*, *-ko* (ale i *-ek*) nastává nezřídka problém, kdy se podoba adjektiva ve starší kodifikaci, zejména v publikaci Polívkové (2007), neshoduje se stavem v úzu. Obvykle si přitom konkurují varianty s rozšířeným či naopak redukovaným základem.[12] Nejistota, kterou variantu kodifikovat, pramení jednak z toho, že je mnoho sporných adjektiv doloženo nedostatečně, jednak z dosavadního popisu, který shledává distribuci těchto konkurenčních variant nejasnou.

Pokud vyjdu z poznatku Tuškové (2011) a Šimandla (2012), že prostřednictvím korpusových dat lze dobře zkoumat jevy centrální, na jejichž základě je možné modelovat základní systémové jevy a zachytit současné tendence, pak by řešení mohl představovat korpusový výzkum dostatečně frekventovaných adjektiv. Cílem následujících řádků je proto zjistit, zda lze podrobnějším výzkumem frekventovaných adjektiv potvrdit, případně upřesnit tendence v distribucích variant uváděných Šmilauerem (1956) a Polívkovou (2007), které by bylo možno aplikovat i při kodifikaci méně doložených adjektiv.

4.1 Sestavování vzorku frekventovaných adjektiv

Ze seznamu českých obcí poskytnutých ČÚZK byly vybrány názvy zakončené na souhlásku + *-ky*, *-ka*, *-ko*.[13] Od těchto názvů byly vytvořeny obě náležité varianty adjektiv, s rozšířeným i redukovaným základem (viz odd. 2). Následně byla ověřena frekvence těchto adjektiv v korpusu SYN v7. Výběr tohoto korpusu, který je spojením všech v době vzniku tohoto článku dostupných synchronních korpusů řady SYN včetně publicistických, je dán nízkou frekvencí oikonym a jejich derivátů v těchto jednotlivých korpusech a faktem, že se většina dokladů nachází jen v publicistických textech – přibližně 90 % dokladů pochází z regionálního tisku, 9 % z celostátního tisku a pouhé 1 % dokladů z beletrie a oborové literatury.

Do užšího vzorku byla zařazena jen ta dvojice adjektiv, z nichž alespoň jedna varianta měla v korpusu SYN v7 nejméně 50 výskytů.[14] Z tohoto vzorku pak byla vyřazena homonymní adjektiva, která mohou být odvozena jak od jména obce zakončeného na *-ky*, *-ka*, *-ko*, tak od jména s odlišným zakončením (např. adjektiva *bukovský*

---

[12] Situace, kdy do hry vstupuje jiná, třetí varianta jsou výjimečné. Obvykle je tato třetí varianta odmítnuta, protože neodpovídá systémovým požadavkům (srov. kap. 1).

[13] Po odstranění jmen se zakončením *-sk-* či variantou *-ck-* (viz pozn. 5) a jmen, kdy koncovému *-ky*, *-ka*, *-ko* předchází slabikotvorné *r*, *l* (např. *Nasavrky*, *Pšovlky*), jsem získala soubor 287 názvů obcí.

[14] Jde o arbitrárně stanovenou hranici. Mnohá adjektiva nejsou ovšem ani nad touto hranicí lemmatizována a musí být vyhledávána prostřednictvím série dotazů. Například při hledání adjektiv odvozených od jména obce *Bulovka* byly zadány prostřednictvím CQL dotazy: [word="bulovs.*"], [word="bulovš.*"], [word="Bulovs.*"], [word="Bulovš.*"] pro variantu *bulovský* a [word="bulovec.*"], [word="buloveč.*"], [word="Bulovec.*"], [word="Buloveč.*"] pro variantu *bulovecký*. Ačkoliv se jedná o 8 dotazů, je tato cesta efektivnější než vyhledávání jednotlivých tvarů obou variant adjektiva.

odvozené od *Bukova*, *Bukové* i *Bukovky* a *bukovecký* odvozené od *Bukovce* i *Bukovky*),[15] a případy, kdy převážnou část dokladů představují adjektiva, jež se stala součástí pojmenování jiného objektu (např. *Studénská ulice*, *Košátecký potok* apod.).

Po vyhledání adjektiv s dostatečným počtem dokladů a odfiltrování problematických případů jsem získala vzorek čítající 63 dvojic adjektiv odvozených od téhož počtu jmen, jež nese 77 obcí (seznam těchto jmen viz v příloze). Některé dvojice adjektiv se ve vzorku opakují, např. ke jménu *Zahrádka* i *Zahrádky* totiž přísluší stejná dvojice adjektiv: *zahrádský* vs. *zahrádecký*. Vedle počtu výskytů v korpusu byla k vybranému vzorku jako doplňující údaj vyhledána též informace o podobě adjektiva vyskytující se na webu obce (pokud je doložena).

4.2 Zjištěné tendence u frekventovaných adjektiv

Při analýze byla v první řadě pozornost zaměřena na ověření platnosti tendencí zmíněných v dřívějších pracích, v druhé řadě jsem se zabývala otázkou, zda lze ve sledovaném vzorku vypozorovat nějaké další faktory ovlivňující distribuci variant adjektiv. Zjištěné četnosti jsou vztahovány k rozložení variant v celém sledovaném vzorku: zde je (po zaokrouhlení) 46 % (tj. 29) jmen, od nichž se odvozuje adjektivum s rozšířeným základem, tzn. má zakončení *-eck/ý*, 33 % (tj. 21) jmen, od nichž se odvozuje adjektivum s redukovaným základem, tzn. má zakončení *-sk/ý*, a od 21 % (tj. 13) jmen se v úzu vyskytují obě varianty adjektiva[16] (viz tabulka 1).

zakončení	počet jmen	podíl
-eck/ý	29	46 %
-sk/ý	21	33 %
kolísaní	13	21 %

Tabulka 1: Distribuce variant v celém vzorku.

4.2.1 Srovnání s dosavadní literaturou

Jak již bylo výše zmíněno, nejvíce faktorů působících pro, či proti odsouvání koncových hlásek základu uvádí Šmilauer (1956, s. 202), který se ovšem nezabýval pouze adjektivy odvozenými z českých jmen. Případné odlišnosti vybraného vzorku tak mohou být právě důsledkem rozdílného materiálu. Domnívám se také, že jeden

[15] Z dokladů není vždy zřejmé, ke které z obcí se dané adjektivum vztahuje. Navíc lze předpokládat, že potenciální homonymie bude mít v těchto případech na odvozování adjektiva vliv, srov. snahu rozlišovat základní slova od slov zdrobnělých, již zmiňuje Polívková (2007, s. 37).

[16] Ověřovala jsem, zda není distribuce variant ovlivněna typem textů. Rozložení variant v regionální, či celostátní publicistice se však nezdá být významně odlišné.

z uváděných faktorů, a to častá nejasnost, jde-li skutečně o příponu, se primárně týká jmen, která nejsou českého původu.

Dále Šmilauer (ibid.) píše, že se odsouvání koncových hlásek základu týká především slovanské (substantivizující, zdrobňující) přípony *-k/a*. Z grafu 1 vyplývá, že ve sledovaném vzorku je tendence odsouvat koncové hlásky základu nejvýraznější u adjektiv odvozených od jmen zakončených na skupinu *-ko*, zde byla koncová skupina hlásek odsunuta ve všech případech. Až na druhém místě se tato tendence projevuje u adjektiv odvozených od jmen zakončených na *-ka* (ve 33 %, což odpovídá průměru) a nejmenší podíl takto utvořených adjektiv mají jména se zakončením *-ky* (21 %).

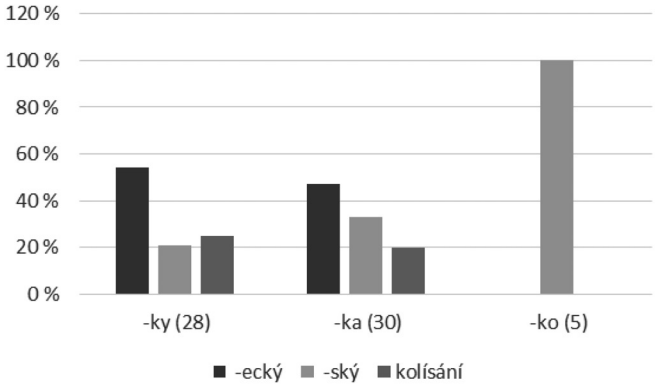

Graf 1: Distribuce variant u jmen s různým zakončením.

Dalším zde popisovaným faktorem je snaha neredukovat u kratších slov základ, roli by tak měla hrát délka slova, od něhož je adjektivum odvozeno. Na rozdíl od předchozího se tento předpoklad potvrzuje i ve zkoumaném vzorku, jak lze vidět v grafu 2 (pro názornost nejsou ve sloupcích zachyceny absolutní četnosti, nýbrž procentuální zastoupení). Zatímco od dvouslabičných slov se převážně odvozují adjektiva s rozšířeným základem, u tříslabičných slov (jichž je většina) je poměr variant vyrovnaný a u slov čtyřslabičných se nevyskytuje ani jeden takový případ, koncové hlásky základu jsou vždy odsouvány, příp. je přípustná dubleta, např. *Pasohlávky – pasohlávský* i *pasohlávecký*).

Konečně faktor, jejž zmiňuje Šmilauer (1956) i Polívková (2007), je potřeba mluvčích rozlišovat slova základní a zdrobnělá. Pokud je tedy od základního jména *Lhota* odvozováno adjektivum *lhotský*, mělo by být od zdrobnělého pojmenování *Lhotka* odvozeno adjektivum pomocí rozšířeného základu, tj. *lhotecký*. Pro ověření tohoto předpokladu bylo třeba zabývat se jmény, jež byla z užšího vzorku kvůli homonymii adjektiv vyřazena. Z celkového vzorku 28 jmen (v němž má alespoň jedno adjek-

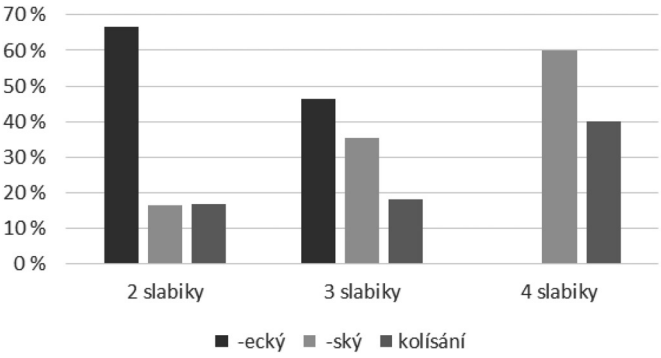

Graf 2: Distribuce variant u jmen s různým počtem slabik.

tivum z dvojice přes 50 výskytů v SYN v7) se přinejmenším v polovině případů (několik případů je nejednoznačných) odvozují od jmen zdrobnělých adjektiva s rozšířeným základem. Pokud toto srovnáme s tabulkou 1 popisující distribuci variant ve vzorku nehomonymních jmen, lze říci, že jistá tendence k rozlišování adjektiv odvozených od slov základních a zdrobnělých existuje. Bylo by možno uvažovat, zda by tato tendence mohla být pozorovatelná v celé skupině jmen, u nichž hrozí homonymie odvozených adjektiv (tedy např. též u adjektiv odvozených od dvojic *Olší – Oleško*, *Kladsko – Kladky* apod.).

4.2.2 Dosud nepopsané tendence distribuce variant

Ve zkoumaném vzorku jsem sledovala další aspekty, které by mohly distribuci variant odvozených adjektiv ovlivňovat. Především jsem si všímala slovotvorných aspektů oikonym, od nichž jsou adjektiva odvozována. Vzhledem k omezenému vzorku netřídím oikonyma na malé typy, ale odděleně sleduji vliv sémantiky báze a vliv topoformantu. Ze vzorku jsem musela také 4 oikonyma vyloučit, protože je jejich původ nejasný.[17] Rozložení četnosti adjektivních variant přitom zůstává téměř stejné.

Podle sémantiky báze člením oikonyma na původem apelativní a původem propriální a dále na oikonyma s příznakem deminutivnosti a bez něj. Ani v jednom případě nepozoruji příliš velkou odchylku v četnosti variant, pouze od jmen s apelativním původem jsou o něco častěji odvozována adjektiva s rozšířeným základem (56 %) a naopak od jmen propriálního původu adjektiva s redukovaným základem (37 %), příp. obě varianty (27 %).

[17] Konkrétně se jedná o jména obcí *Hrušky*, *Pečky*, *Střílky*, *Zdounky* (u Peček není jistá pouze sémantika báze, mohlo jít jak o ves *pečků*, tak *Pečků*).

Zajímavěji se jeví výsledky šetření zkoumajícího vliv topoformantu oikonyma. Z grafu 3 je zřejmé, že od oikonym s určitým topoformantem bývá obvykle upřednostňována jedna, či druhá varianta odvozeného adjektiva. Nejvýraznějším případem jsou adjektiva odvozená od oikonym s topoformantem *-(i)čk*/*a*, *-(i)čk*/*y*, *-(i)čk*/*o* (např. *Skalička*, *Němčičky*, *Městečko*), u nichž se ve všech případech koncové hlásky základu odsouvají (*skaličský*, *němčičský*, *městečský*). K tvoření adjektiv s redukovaným základem tendují i jména s topoformantem *-k*/*a*, *-k*/*o* (např. *Felbabka*, *Lidečko*). Naopak adjektiva s rozšířeným základem se častěji tvoří od oikonym s nulovým topoformantem (např. *Sobotka*), s topoformantem *-y* (např. *Počátky*) a od oikonym, která vznikla za pomoci topoformantu *-k*/*a*, *-k*/*y* při současném dloužení základu (např. *Svitávka*, *Lažánky*). U jmen se zakončením *-ovka*, *-ůvka*, *-ůvky* se pak lze setkat s oběma variantami adjektiva.

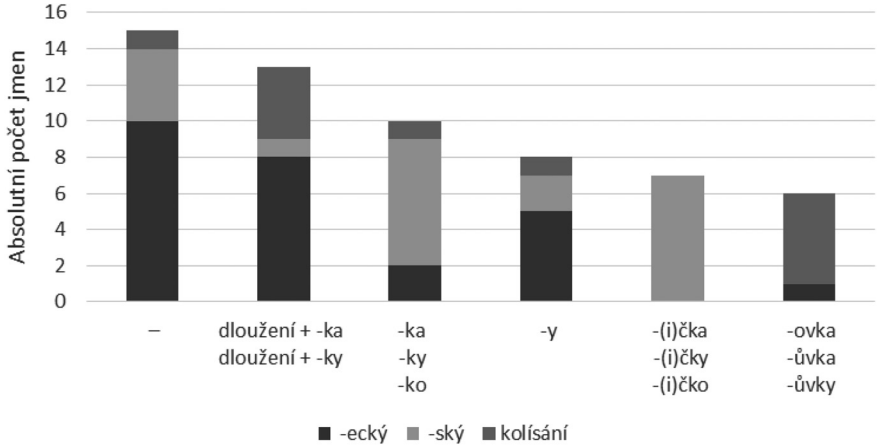

Graf 3: Distribuce variant u jmen s různými topoformanty.

Na tomto místě je nutno uvést Šrámkův (1976, s. 117) poznatek, že se v toponymickém systému uplatňují i jisté morfonologické předpoklady. Ve zkoumaném vzorku se přitom skutečně potvrzuje, že od jmen s určitým zakončením se obvykle odvozuje jedna, či druhá varianta adjektiva (např. u jmen se zakončením *-čk-* se *k* při odvozování adjektiva ve většině případů vypouští, *Hlubočky – hlubočský* apod.). Tato skutečnost přitom může úzce souviset s výše uvedenou rolí topoformantu oikonyma při odvozování. Alespoň pro některé slovotvorné typy platí, že je základ jména vždy zakončen na stejnou hláskovou skupinu (např. základ jmen s topoformantem *-(i)čk*/*a*, *-(i)čk*/*y*, *-(i)čk*/*o* vždy končí na skupinu *-čk-*). Nelze přitom s jistotou rozlišit, do jaké míry ovlivňují distribuci variant morfonologické předpoklady či přítomnost určitého topoformantu.

5 Závěr – důsledky korpusového šetření pro kodifikaci deoikonymických adjektiv v IJP

V příspěvku jsem se zabývala otázkou využití korpusových dat při kodifikaci oikonym, a to na příkladu adjektiv odvozených od jmen českých obcí zakončených na souhlásku + *-ky*, *-ka*, *-ko*, u nichž dochází k různým změnám v základu. Prostřednictvím analýzy jsem se snažila jednak ověřit, které z dosud popsaných tendencí u sledovaných adjektiv platí, jednak zjistit, zda mohou distribuci variant ovlivňovat nějaké další, dosud nepopsané faktory.

V první části analýzy se ukázalo, že pro adjektiva odvozovaná od jmen českých obcí neplatí, že se odsouvání koncových hlásek základu týká především slovanské (substantivizující, zdrobňující) přípony *-k*/*a*. Nejčastěji se lze s odsouváním koncových hlásek základu setkat u adjektiv odvozených od jmen zakončených na souhlásku + *-ko*. Naopak se potvrdila platnost předpokladu, že distribuci variant ovlivňuje délka zeměpisného jména, od něhož je adjektivum odvozováno a do jisté míry i potřeba mluvčích rozlišovat adjektiva odvozená od jmen základních a nezdrobnělých (resp. potřeba vyhýbat se homonymii adjektiv). Ve druhém kroku se podařilo zjistit, že distribuce variant adjektiv může být ovlivněna též dalšími faktory. Důležitou roli podle všeho hraje topoformant oikonyma, od něhož je adjektivum odvozováno. Neopomenutelné jsou morfonologické vlastnosti oikonyma, které s topoformantem oikonyma úzce souvisí.

Pro kodifikaci sledovaných adjektiv má tato analýza několik důležitých důsledků. Ačkoliv jde ve všech zmíněných případech pouze o tendence k užívání jedné, či druhé varianty adjektiva, usnadňují zjištěné poznatky rozhodnutí o kodifikaci jen velmi zřídka doložených či nedoložených adjektiv. V případě chybějících dat o úzu lze zjistit, zda dosavadní kodifikace odpovídá popsaným tendencím, v případě nesouladu je pak odvozené adjektivum podrobeno detailnějšímu zkoumání. Dále je nutno zmínit, že na rozdíl od Polívkové (2017) připouští IJP v některých případech dublety. V neposlední řadě je pak důležité uvést, že obě varianty adjektiva se zvažují též u jmen, jež do analýzy zahrnuta sice nebyla, přesto bylo během práce se zdroji zjištěno, že u nich dochází k různým změnám v základu též (jde o jména, jejichž základ končí na *-sk-* či variantu *-ck-*, např. *Zámrsky*, a o jména zakončená na konsonant + *-ek*, např. *Žichlínek*).

S korpusovými daty tým autorů IJP pracuje i při zachycování tvaroslovných a dalších slovotvorných údajů uváděných u jmen obcí (např. obyvatelských jmen). I přes své limity v oblasti zkoumání vlastních jmen je korpus užitečným nástrojem, který pomáhá upřesnit dosavadní poznatky. Od zmíněného roku 2016 prošlo revizí přibližně 2500 jmen (a stejný počet odvozených adjektiv) a bylo doplněno přibližně 3000 jmen (a stejný počet odvozených adjektiv). Díky spolupráci Ústavu pro jazyk český AV ČR s Českým úřadem zeměměřickým a katastrálním uživatel v současnosti získá stejnou informaci v obou elektronických databázích, což může pomoci upevnit jazykové povědomí o formálně náležitých podobách oikonym a jejich derivátů.

LITERATURA

Beneš, Martin (2019): *Úvod do teorie jazykové správnosti*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.

IJP: *Internetová jazyková příručka* [online] (2008–2021). Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Cit. 23. 1. 2019. <https://prirucka.ujc.cas.cz>.

Hosák, Ladislav – Šrámek, Rudolf (1970–1980): *Místní jména na Moravě a ve Slezsku: I, A–L; II, M–Ž*. Praha: Academia.

Kuchař, Jaroslav (1986): Odvozování přídavných jmen. In: Miloš Dokulil – Karel Horálek – Jiřina Hůrková – Miloslava Knappová (eds.), *Mluvnice češtiny: 1, Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov*. Praha: Academia, s. 316–385.

Martínek, Jiří – Rybová, Irena (eds.) (2016): *Geografická jména České republiky: Seznam místních jmen a seznam pomístních jmen* [rozšířené a pozměněné vydání]. Praha: Český úřad zeměměřický a katastrální.

MČ1: Dokulil, Miloš – Horálek, Karel – Hůrková, Jiřina – Knappová, Miloslava (eds.) (1986): *Mluvnice češtiny: 1, Fonetika, Fonologie, Morfonologie a morfemika, Tvoření slov*. Praha: Academia.

PČP: *Pravidla českého pravopisu* (1993). Praha: Academia.

Pličková, Kristýna (2018): *Vyvážení a rozšíření korpusu GEOGRAF* [online; nepublikovaná bakalářská práce]. Brno: Filozofická fakulty Masarykovy univerzity. Cit. 4. 12. 2019. <https://is.muni.cz/th/f43cv>.

Polívková, Alena (2007): *Naše místní jména a jak jich užívat* [vydání 2., upravené a rozšířené]. Praha: Euromedia Group – Knižní klub.

Profous, Antonín – Svoboda, Jan (1947–1960): *Místní jména v Čechách: Jejich vznik původní význam a změny*: *Díl 1, A–H; Díl 2, CH–L; Díl 3, M–Ř; Díl 4, S–Ž*. Praha: Česká akademie věd a umění – Česká akademie věd a umění ve Státním nakladatelství učebnic – Nakladatelství Československé akademie věd.

RÚIAN: *Veřejný dálkový přístup k datům registru územní identifikace, adres a nemovitostí* [online]. Praha: ČÚZK. Cit. 20. 6. 2019. <http://vdp.cuzk.cz>.

Sojka, Pavel (2019): Tvaroslovná norma a kodifikační autorita. *Naše řeč*, 102(4), s. 265–276.

SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého* (1960–1971). Praha: Academia.

SSČ: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: S Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky* [vydání 2., opravené a doplněné] (1994). Praha: Academia.

Statistický lexikon obcí České republiky 2013: Podle správního rozdělení k 1. 1. 2013 a výsledků sčítání lidu, domů a bytů k 26. březnu 2011 (2013): Praha: Český statistický úřad.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1974: Podle správního rozdělení k 1. lednu 1974, sčítání lidu, domů a bytů k 1. prosinci 1970 (1976): Praha: Statistické a evidenční vydavatelství tiskopisů.

SYN v7: *Korpus SYN, verze 7 z 29. 11. 2018* [online] (2018). Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Cit. 20. 6. 2019. <http://www.korpus.cz>.

Šimandl, Josef (2012): Morfologie proprií včera a dnes. In: Světla Čmejrková – Jana Hoffmannová – Jana Klímová (eds.), *Čeština v pohledu synchronním a diachronním: Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český*. Praha: Karolinum, s. 583–591.

Šmilauer, Vladimír (1939): Přídavná jména na -ský. *Naše řeč*, 23(4–5), s. 99–115.

Šmilauer, Vladimír (1956): Tvoření přídavných jmen na -ský ze jmen zeměpisných (Z názvoslovné komise kartografické). *Naše řeč*, 39(7–8), s. 187–214.

Šrámek, Rudolf (1976): Slovotvorný model v české toponymii. *Slovo a slovesnost*, 37(2), s. 112–120.
Šrámek, Rudolf (1986): Jak užívat místních jmen? *Naše řeč*, 69(4), s. 193–200.
Štěpán, Pavel (2009): K problematice tvoření detoponymických adjektiv (na základě materiálu pomístních jmen z území Čech). *Naše řeč*, 92(4), s. 196–212.
Tušková, Jana Marie (2011): Možnosti korpusů psané češtiny při zkoumání deklinace oikonym. In: František Čermák (ed.), *Korpusová lingvistika Praha 2011: 2, Výzkum a výstavba korpusů*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Ústav Českého národního korpusu, s. 281–286.

PŘÍLOHA

Oikonyma zahrnutá do analýzy a od nich odvozené kodifikované varianty adjektiv

název obce	kodifikovaná podoba adjektiva	
Baška	*bašský*	*bašecký*
Bítýška (Osová, Veverská)[18]	*bítýšský*	
Bulovka	*bulovský*	
Dobruška	*dobrušský*	
Felbabka	*felbabský*	
Habrůvka	*habrůvský*	*habrůvecký*
Hoštka		*hoštecký*
Hruška		*hrušecký*
Jablůnka		*jablůnecký*
Jevišovka	*jevišovský*	
Kyselka	*kyselský*	*kyselecký*
Lipůvka	*lipůvský*	*lipůvecký*
Loučka (Dlouhá)	*loučský*	
Morávka (Malá)		*moráveckýý*
Polánka		*polánecký*
Polička	*poličský*	
Polnička	*polničský*	
Skalička	*skaličský*	
Sobotka		*sobotecký*
Studánka (Anenská, Karlova)		*studánecký*
Studénka		*studénecký*
Svitávka		*svitávecký*
Svratka (Radešínská)		*svratecký*
Šošůvka	*šošůvský*	*šošůvecký*

[18] Od oikonym se strukturou adjektivum + substantivum jsou v IJP kodifikovány složené podoby adjektiv, tzn. od *Veverská Bítýška veverskobítýšský*, od *Osová Bítýška osovobítýšský*. V předložené tabulce uvádím pro názornost pouze adjektiva odvozená od názvů obcí bez přívlastků.

(Městečko) Trnávka		*trnávecký*
Velenka	*velenský*	
Vrbka (Hrubá, Malá)		*vrbecký*
Výžlovka	*vyžlovský*	
Zahrádka		*zahrádecký*
Zastávka		*zastávecký*
Doláky nad Ohří		*dolánecký*
Hlubočky	*hlubočský*	
Hrušky		*hrušecký*
Huslenky	*huslenský*	
Chaloupky		*chaloupecký*
Kojátky		*kojátecký*
Košátky		*košátecký*
Kozojídky	*kozojídský*	*kozojídecký*
Křižánky		*křižánecký*
Lažánky		*lažánecký*
Loučky	*loučský*	
Mašůvky (Hluboké)		*mašůvecký*
Morkůvky	*morkůvský*	*morkůvecký*
Němčičky	*němčičský*	
Okříšky	*okříšský*	
Pasohlávky	*pasohlávský*	*pasohlávecký*
Pečky (Červené)		*pečecký*
Počátky		*počátecký*
Potůčky	*potůčský*	
Prušánky	*prušánský*	*prušánecký*
Říčky (v Orlických horách)	*říčský*	
Služátky		*služátecký*
Snovídky	*snovídský*	*snovídecký*
Starovičky	*starovičský*	
Střílky		*střílecký*
Vrbátky		*vrbátecký*
Zahrádky		*zahrádecký*
Zdounky		*zdounecký*
Jevíčko	*jevíčský*	
Lidečko	*lidečský*	
Městečko	*městečský*	
Ráječko	*ráječský*	
Veselíčko	*veselíčský*	

Ústav pro jazyk český AV ČR
Letenská 123/4, 118 51 Praha 1
martinkovicova@ujc.cas.cz